

РЕЦЕНЗІЇ

Олег СОБЧУК

Ева Доманська. *Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле,*

пер. з пол. та англ. В. Склокіна (Київ: Ніка-Центр, 2012), 264 с.

2012 рік можна вважати роком польської методології історії в Україні. Майже водночас українською було видано три важливі праці знаних польських авторів – явище, яке оптимісти, ймовірно, вважатимуть за добрий знак, що віщує подальшу хвилю перекладів, реалісти ж – і без того великим поступом, якого вистачить, аби задовольнити потреби українських істориків у цьому напрямку на кілька років наперед. Цими трьома книжками є «Історія та сучасна гуманітаристика» Еви Доманської, праця «Історія–культура–метафора. Про історичне мислення» Войцеха Вжоска¹ (власне, це переклади двох монографій в одній оправі) та «Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації» Єжи Топольського². Звісно, всі три видання варті розмови, однак у цьому огляді ми зупинимося тільки на одному з них – на книжці Доманської.

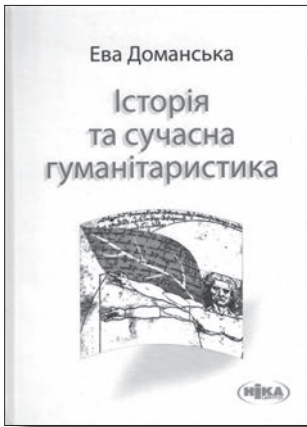
Ева Доманська – польський теоретик історії, учениця кількох чільних представників наративізму в історіографії: спершу Єжи Топольського, відтак Франкліна Анкерсмита і Гайдена Вайта, авторка монографій «Мікроісторії. Зустрічі в міжсвітах»³ і «Неконвенційні історії. Роздуми про минуле в новій гуманітаристиці»⁴. Викладачка в Стенфордському та Познанському універ-

¹ Войцех Вжосек, *Історія–культура–метафора. Постановня неklasичної історіографії; Про історичне мислення*, пер. з пол. В. Сагана, В. Склокіна, С. Серякова (Київ: Ніка-Центр, 2012), 296 с.

² Єжи Топольський, *Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації*, пер. з пол. Н. Гончаренко. (Київ: К.І.С., 2012), 400 с.

³ Ewa Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*. (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1999), 299 s.

⁴ Ewa Domańska, *Historie niekonwencjonalne. Refleksja o przeszłości w nowej humanistyce*. (Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2006), 324 s.

ситетах, відома вона і як активна популяризаторка західної теорії історієписання в Польщі. За її редакції виходили збірники праць Вайта й Анкерсміта, а також книжка «Зустрічі. Філософія історії після постмодернізму»⁵, що містить інтерв'ю з тими-таки Анкерсмітом і Вайтом, а ще з Пітером Берком, Артуром Данто, Гансом Кельнером та іншими.

Обговорювана тут українська книжка Доманської є не перекладом певної розвідки, вже публікованої польською чи англійською мовами, а цілком новою працею, яку, щоправда, складають переважно статті, що з'являлися раніше в періодиках або входили до монографій «Мікроісторії» та «Неконвенційні історії». Два ж розділи написано спеціально для українського видання. Книжку розбито на три частини, у кожній з яких послідовно проаналізовано певний напрям історіографії. Зокрема у першій ідеться про наративізм, хронологічно найраніший із розглянутих підходів; у другій – про «нову гуманітаристика» (і, детальніше, – про «нову історіографію»), тобто про такі течії, як постколоніалізм і фемінізм; у третій же частині авторка зосереджується на найновіших підходах до історієписання, що їх вона об'єднує під загальною назвою «постгуманітаристика».

Перші два розділи книжки є доволі подібними, бо мають схоже походження: свого часу вони були передмовами, написаними до вже згадуваних польських видань Вайта й Анкерсміта. Обидві статті є стислими інтелектуальними біографіями цих двох теоретиків і, що особливо цікаво, спробами показати, як сприймалися раніше і сприймаються тепер їхні праці на Заході. Як виглядає, сам біографічний матеріал про Вайта й Анкерсміта вартий уваги, враховуючи відсутність у нас ширших біографій цих дослідників. Ці біографії є навіть цікавішими через те, що їх писав не безсторонній оглядач, а «інсайдер» – людина, яка більш чи менш близько спілкувалася з обома мислителями. Крім загальніших свідчень про етапи наукової кар'єри Вайта й Анкерсміта, ми знайдемо тут також цікаві спостереження, які показують певну суперечливість їхнього шляху до визнання. Прикметно, що коли 1971 року (тобто лише за два роки до появи знаменитої «Метаісторії») з'явився критичний огляд праць істориків-нарративістів, то серед згаданих науковців Гайдена Вайта не було (натомість був його набагато менш відомий однофамілець Мортон Вайт). Інакше кажучи, Вайт увірвався в царину нарративізму доволі раптово, майже відразу гучно заявивши про себе книжкою. Про те саме свідчить інше цікаве спостереження Доманської:

⁵ Ewa Domańska, *Encounters. Philosophy of History after Postmodernism* (Charlottesville and London: University Press of Virginia, 1998). xii + 293 pp. Див. рос. переклад: Эва Доманска, *Философия истории после постмодернизма*, под ред. М. Кукарцевой (Москва: Канон+, 2010), 400 с.

[Ф]актом є те, що Вайт написав «Поетику історії» вже в самому кінці, коли основна частина праці була закінчена. [...] Якби ми, читаючи її, пропустили знаменитий вступ, то побачили б, що вона є нічим іншим, як добре написаною інтелектуальною історією, яка розвиває ідеї, висловлені в ранніх статтях Вайта (с. 33–34).

Тобто «Метаісторія» постала ніби випадково, як праця, до якої наше ставлення визначається насамперед вступом до неї – почасти відмінним від тематики книжки загалом. Тож не дивно, що Вайт з'явився наче нізвідки – власне, раптовості тут немає, бо книжка є не зовсім тим, що ми звикли про неї думати. Інше міркування Доманської, відмінне від усталених уявлень, стосується складних відносин Вайта з постмодернізмом і постструктуралізмом, з якими його часто асоціюють. Авторка наголошує, що «Метаісторія» є працею «структуралістського моменту», багато в чому зіпертою на дослідженнях структуралістів – Романа Якобсона, Роляна Барта, Кльода Леві-Строса. Водночас, звісно, у Вайтових дослідженнях є ознаки, властиві постмодернізму.

Не менш ґрунтовні спостереження знаходимо в статті, присвяченій Анкерсмітові. Зокрема, цікавими є авторчині роздуми над рецепцією його творів. Дослідниця зауважує, що відома «Наративна логіка»

не зробила Анкерсміта знаменитим і не справила значного впливу на розвиток теорії історії. [...] Не врятувала ситуації навіть прихильна рецензія Вайта, вміщена у провідному історичному часописі США «American Historical Review», який прирівняв книгу Анкерсміта до перекладеного того року англійською першого тому монографії Рікера «Час та оповідання» (с. 49).

Щоправда, це чи не все, що Доманська повідомляє про «Наративну логіку», зосереджуючись переважно на пізніх працях науковця – головним чином на його монографії «Піднесений історичний досвід». Прикметно, що авторка, попри особисте знайомство з мислителем, не вагається критикувати Анкерсмітові концепції, закидаючи йому надмірне філософування та відірваність від практичного вивчення історіографії, ігнорування тем, цікавих для сучасної « нової гуманітаристики» («у його книжці немає згадок ані про етнічні, ані про гендерні, ані про постколоніальні студії» [с. 67–68]), та й загалом стверджуючи, що «книга не вписується у зацікавлення емпіризмом, яке спостерігається в сучасній гуманітаристиці» (с. 68). На думку Доманської, «Піднесений історичний досвід» – явище останнього етапу розвитку «наративізму» в історіографії, яке, коли висловити її думку прямо, засвідчує кризу цього напрямку.

Наступний розділ, який завершує першу частину книжки, має назву «Вступ до критики історіографії». Тут Доманська пропонує свою методу аналізу історієписання – критику історіографії. Перша половина статті містить численні спроби здефініювати чи схарактеризувати цей підхід. Означення «критика історіографії», за наміром дослідниці, створено на зразок «літературної критики». Єднає їх не тільки схожість назв, а й специфічний підхід до матеріялу: критика історіографії, як і критика літературна, полягає в інтерпретації, але не художніх творів, а історичних досліджень. Сама ця спільність може пояснити багато властивостей пропонованого підходу. Літературна ін-

терпретація аж ніяк не належить до царини науки про літературу. Радше вона є способом пояснювати текст під певним світоглядним кутом – приміром, етичним, релігійним, екологічним тощо. Якою ж є перспектива, з якої пропонує здійснювати інтерпретацію Доманська? Цю поставу вона називає «епістемологічним плюралізмом»: у ґрунті речі, це поєднання всіх можливих інтерпретаційних підходів. Як стверджує авторка, «[т]ут повною мірою проявляється той факт, що інтерпретація є міждисциплінарним явищем» (с. 74). Яким чином відбувається таке поєднання, дослідниця не пояснює, зауважуючи тільки, що це залежить від самого дослідника, чий вибір є «етичним та екзистенційним». Дію цього теоретичного розмаїття Доманська показує у другій половині статті, аналізуючи відому книжку Наталі Земон Дейвіс «Повернення Мартина Гера» (1983) – один із найкласичніших прикладів мікроісторичного дослідження. Головна ідея аналізу полягає в тому, що розказана в цій праці історія Мартина Гера, його дружини Бертранди та псевдо-Мартина – Арно дю Тіля є взірцем трагедії і містить усі складники трагедійности, описані в «Поетиці» Аристотеля. Крім того, Доманська порівнює цю історію з комедією Плавта «Амфітріон», сюжет якої визнає за дуже подібний до сюжету Мартина Гера. Безперечно, знайдена паралель є цікавою і влучною, однак важко втриматися, аби не скритикувати її, як і пропонуваній підхід загалом. Незрозуміло (і авторка не намагається пояснити), якою ж є природа подібності між історією Дейвіс і п'єсою Плавта. Може, йдеться про певний сталий (трагічний) спосіб розповідати історію? Може, поведінку персонажів, описуваних у Дейвіс, в зоровано на якійсь культурній поведінковій моделі? Доманська не дає відповіді, лише засвідчує схожість античного твору із сучасною історичною розвідкою. Авжеж, сам факт такої схожості має місце, – і тільки. Прикметно, що в літературознавчій компаративістиці, яка займається такими паралелями, особливу увагу приділено саме витлумаченню, потрактуванню їх як генетичних чи контактних зв'язків або ж типологічних збігів, а не самій лише констатації факту подібності, як зроблено у Доманської.

Другу частину книжки присвячено проблемам «нової гуманітаристики». У першому з трьох розділів («Академічна та неконвенційна історія») Доманська намагається більш-менш чітко відмежувати «традиційну» історію від інших, «нових» кшталтів історієписання. Авторка виокремлює як тематичні, так і стилістичні ознаки цих двох підходів. Зокрема, за питомі ознаки академічного підходу правлять «культ факту, вимоги об'єктивності, принцип причинності, а також прагнення істини. Можна також додати, що домінантною формою представлення є писаний текст, а стилем – реалістична проза роману XIX сторіччя» (с. 95). Цей тип історієписання, на думку Доманської, нині переживає кризу, з якої його не змогли вивести такі незначущі явища, як мікроісторія. Щоправда, цю кризу дослідниця трактує оптимістично – не як свідчення занепаду історіографії взагалі, а як час змін, що змушує шукати і нові теми, і нові способи писати історію. Такі «нові» дослідження мають набір властивостей, що засадничо відрізняють їх від «конвенційних» попередників. Однією з їхніх найпомітніших ознак є пильна увага до різного роду історичних

маргіналій. У наступному розділі, в якому Доманська далі оглядає нову історіографію, вона, послуговуючись поняттям Юлії Кристевой, називає ці маргінальні об'єкти «відразливим» традиційної історії: «Цей Інший/Чужий (для цивілізованого – дикий, для вищих верств – нижчий, для людини – тварина, для живого – неживе, для органічного – неорганічне) захоплює нас: боїмося його, а одночасно він є для нас притягальним» (с. 135). Саме через страх перед Іншим з історії випало багато тих, «кого традиційна історія або витісняла, або розглядала під власним кутом зору (тубільці, жінки, каліки, діти, тварини, речі)» (с. 135).

Новим підходам, як їх визначає Доманська, властива не тільки нова тематика, а й нові способи розповіді: «[К]риза представлення спричинилася до появи більш гнучкої моделі презентації минулого, набуваючи таких форм представлення, як діалог (“Монтайю” Ле Руа Ладюрі), часткова белетризація або фікціоналізація (“Мертві певності” Саймона Шами), фільм (“JFK” Олівера Стоуна), писання фрагментами та використання нелінійного наративу (“1926” Ганса Ульриха Гумбрехта), комікс (“Маус” Арта Шпігельмана)» (с. 120). Щодо формальних новацій нової історіографії, то, вочевидь, відбулося не тільки примноження способів розповідати історію, як стверджує авторка, а й розширення кола творів, що їх почали всерйоз брати за джерела історичного досвіду (скажімо, доволі вірогідна історична белетристика чи різні засоби візуальної репрезентації минулого існували й раніше, однак їх не сприймали як певний тип історичних «досліджень»).

Із третього розділу – «Про пізнавальне привілеювання жертви» – дізнаємося про ще одну рису, властиву, на думку Доманської, «новій історіографії». Це певна «теоретичність», не притаманна історіографії традиційній. Прихильники нових підходів зазвичай цікавляться соціальною теорією, що Доманська вважає свідченням їхньої революційності: «Чи не є тоді так, що теоретиків можна вважати потенційними “революціонерами”, а отже, і загрозою різним домінуючим системам влади?» (с. 138). Варто, однак, мати на увазі: Доманська розуміє тут теорію у трохи звуженому сенсі – не як теорію загалом, а як політичну теорію, покликану допомагати пригнобленим боротися за свої права, тобто йдеться про концепції таких філософів, як Мішель Фуко чи Славоу Жижек, революційні не тому, либонь, що вони – теорії, а тому, що розвивають певні «повстанські» ідеї.

Остання частина книжки, вочевидь, буде найцікавішою українському читачеві, позаяк її присвячено темі, майже не висвітленій в українській науковій літературі, – сучасній західній «постгуманітаристиці». Якщо в Росії вже перекладено низку важливих праць, написаних постгуманістами⁶, то в Україні маємо набагато гіршу ситуацію, особливо прикру з огляду на те, як швидко

⁶ Див.: Филипп Дескола, *По ту сторону природы и культуры*, пер. с франц. под общ. ред. С. Рындина (Москва: Новое литературное обозрение, 2012), 584 с.; Бруно Латур, «Где недостающая масса? Социология одной двери», у *Социология вещей. Сборник статей* (Москва: Территория будущего, 2006), 199–223; Бруно Латур, *Нового времени не было. Эссе по симметричной антропологии*, пер. с фр. Д. Калугина (С.-Петербург: Изд-во Европейского

розвивається цей напрям і які важливі позиції він завойовує, хоч і виник зовсім недавно – якихось десять-п'ятнадцять років тому.

У першій статті цієї третьої частини Доманська розглядає загальні ознаки постгуманіаристики, зокрема порівнює її з «новою гуманіаристикою», про яку йшлося у попередній частині (до речі, от чим не можуть похвалитися сучасні гуманіарії, так це вигадливістю в іменуванні). Сучасна гуманіарна наука, на думку авторки, перебуває у прогалині між парадигмами: хвиля захоплення постколоніалізмом, фемінізмом і гендерними студіями ще не злинула, а постгуманіаристикою наразі цікавляться не настільки масово, щоби говорити про нову парадигму. Попередня парадигма

мала інтервенційний та емансипаційний, а часто також і повстанський характер, що передбачало активну участь у суспільних змінах. У період її домінування наука в явний спосіб стала різновидом політичної активності (с. 160).

Наука, що йде на зміну, «починає шукати шляхів відновлення авторитету, нових цілей та норм, а також обґрунтованого знання, яке б надало відчуття безпеки в світі» (с. 162). Головним засобом для цього стає об'єднання з науками природничими, внаслідок чого постають численні нові гібридні дисципліни: біоетика, біосеміотика, біоісторія тощо. Ознакою, за якою дуже легко впізнати сучасну постгуманіаристику, є властива їй постійна критика антропоцентризму (див., приміром, характерну назву книжки Ж.-М. Шефера – «Кінець людської винятковості»). Головна ідея полягає в тому, щоби змінити кут зору, під яким ми спостерігаємо світ, спробувати побачити в ньому не тільки людей, а й не-людей (non-humans) – до речі, це одне з найулюбленіших понять постгуманіаристики. «Звісно, – пише авторка, – не йдеться про те, щоби викреслити з досліджень людину, але про те, щоби відійти від гуманістичної візії людини як міри усіх речей та центру дослідницьких зацікавлень і побудувати проект неантропоцентричної гуманіаристики» (с. 164). Новий напрям, зрозуміло, має своїх провідників. Якщо адепти «нової гуманіаристики» найчастіше цитували Мішеля Фуко, Едварда Саїда, Жана-Франсуа Ліотара, то чільними представниками постгуманіаристики є Мануель Деланда, Дона Геревей, Росі Брайдоті, Кері Вулф. Однак, мабуть, найпопулярніший інтелектуал, причетний до постгуманіаристики, – це французький соціолог Бруно Лятур, який у багатьох працях просуває ідею про те, що суспільний механізм працює завдяки добре налагодженій взаємодії не тільки людей, а й не-людей.

У наступному розділі – «У напрямку до неантропоцентричної та багатовидової історії» – Доманська пробує помістити історію в контекст сучасної постгуманіаристики, аналізує зміни, які вже сталися чи мають статися, щоби історія не відстала від інших гуманіарних дисциплін на шляху до неантропоцентричної науки. Головна її теза полягає в тому, що історія, нарівні з іншими науками, має досліджувати історичний процес із урахуванням не лише людей

ун-та, 2006), 240 с.; Жан-Мари Шеффер, *Конец человеческой исключительности*, пер. с фр. С. Зенкина (Москва: Новое литературное обозрение, 2010), 392 с.

та їхніх дій, а й тварин і речей. Цю тезу авторка намагається унаочнити роздумами про те, як архів міг би стати об'єктом історичного дослідження, адже це не просто місце, де історик дістає доступ до давніх джерел, а й середовище, в якому людина взаємодіє з речами та іншими живими істотами – приміром, із мікробами, які часто живуть на сторінках документів.

Останній розділ має назву «Якої методології потребує сучасна гуманітаристика?» і відчутно менше стосується постгуманітаристики – радше тут ідеться про дуже прагматичну проблему, що з нею, на думку авторки, стикається сучасна гуманітарна наука. Цій науці, вважає Доманська, притаманне інструментальне використання теорії, потрактованої як певна готова «скринька зі знаряддями». Теорію ж треба будувати «знизу», а найліпше, коли така теорія вчить, як розбудовувати теорію. Свої розважання авторка продовжує й у «Закінченні», де звертається до тієї самої проблеми, однак уже під «географічним» кутом зору: «Трактуючи створені в Західній Європі та США теорії як “скриньки зі знаряддями”, ми здійснюємо інтелектуальну автоколонізацію, самі себе провінціалізуємо, підтверджуючи, використовуючи мову постколоніалістів, що центр пропонує теорії, а периферія – дослідницький матеріал, *case studies*» (с. 212). Цю думку, з якою важко не погодитися, наголошує перекладач і співредактор українського видання Володимир Склокін у післямові: «[Д]епровінціалізація та повноцінна інтеграція української історіографії до західної будуть можливими лише тоді, коли українські науковці будуть не тільки використовувати розроблені на Заході теорії та підходи (чи їх критикувати), але і стануть робити внесок до актуальних дискусій у світовій гуманітаристиці власними оригінальними теоріями» (с. 251).

І кілька слів для підсумку. Ситуація, окреслена двома наведеними вище цитатами, передбачає, що за обставин інтелектуальної колонізації науковці метрополії слабо уявляють собі дослідження тих, хто тихо робить своє на периферії, а ті натомість добре обізнані з гучними здобутками колег у центрі. Стан справ у сучасній українській науці погано надається до такого опису, позаяк ми, жителі «глибинки», небагато знаємо про сучасну західну гуманітаристику з усіма її новаторськими течіями (хоч інтелектуальне відставання – це, вочевидь, також питома ознака науки на маргінесі). Почасти цю прогалину допоможе заповнити рецензована праця – цікава книжка про теорію, що, ймовірно, стане в пригоді не тільки історикам, хоч і зорієнтована передусім саме на них. Очевидно, аби не потрапити в «інтелектуальну неволю», аби відати, як від неї вберегтися, треба знати в обличчя свого (потенційного) колонізатора. Ця книжка – про нього.